

date 19.10.42
in Register

P.P. 1-63

3/21

584

F. Vilakazi ~~Portrait, now~~ F. Vilakazi.
my birth and SEP 1942

Chum K13/21

Ukugeza kwenkosi kazi.

20p. party below started
21-3-0. videres

Inkosi kazi igeza umma isikhw
mala izingubo ezimnyama. ho
ku ngumetho wama kholwa
ukel ba inkosi kazi izile ngezi
ngabo ezimnyama. Nezingane
zifaka inzila engalweni isidwe
dwe somnyama umakushoniwe
ekhaya. Nawo amadoda afaka
inzila emkhonweni ekhombisa
ukuzila. Kumabshu kwelulhe
ne ngoba abafaki ndwanqu e
mnyama bona. Umakufe u
muzane amakhosi kazi wona
azila ngokuhlala angaphuci
emakhanda, futhi wona ang
ahlobi futhi angayi emun-
dweni, dhlale angawubangi
amando, angathise ngibo a

2 Abantwana, angazungamuli
 izinkomo angasini, angaculi,
 Angaklobi ^{na} agcobi ekhanda na
 ngomafutha, angaklobi ngobuhla
 ku. Ubesilisa bona bayashesha
 ukukhumula kanye nezinga
 ne ziyashesha ukukhumula.
 zizila inyanga besekhlatshwa
 umbuzi kuthiwe iklambo, zikhu
 mule izingane. Umazisajilile
 kaziji emusindweni, nokuyobu
 ka kaziji. Kazivumelwe ukh
 cula nokusina uma kushoniwe.
 Okuvumelwe ukulima ngosuku
 okushonwengalo, nokusebenzamo
 ma yimubi umsebenzi kuze ku
 mbelwe lowo oshonileyo. Izinsizyo
 a kaziji ukuyokweshela. Zize
 zikhumule kugala kande

3 zihambi ziyokweshela, nasezi
ntombini zazo. Umasekwenzi
wa ihlamba izingane zintwa
nezintelezi namanye amakhuba
lo okugeza kusuke isinyama.
Amakhosikazi wona azila ini
nyaka emithathu, kodwa awa
makholwa azila inyaka nanye
amanye njalo azile iminyaka
emibili. Uma umuntu engo
kambelwa kuzila sonke isifu
nda sakubo aze angewathwe
kande kwenzwe imisebenzi. I
zihlobo zona zizila inyanga zing
yi emusundweni ujengezangane
Amakhosikazi iminyaka emitha
thu. Awazili umusebenzi, umuse
benzi utli angambelwa bese
uyenziwa. Kuzilwa angakambelwa
isisifunda sonke sakubo

3/2 584

K13/21

4

4 Uma kushone unumyane
uphelezelwa ngenhomo indala.
Uma ukuthi akasheshanga wa
fa inkomo uyayikhomba yena
ukuthi kuhle uphelezelwe nga
lenkomo. Izawubulawa asongwe
ngesikhumbasayo. Amadoda a
phelezelwa ngenkabi aiyi ijongoz
kuzakuthi uma abantu sebe
buya emathumeni, bese iyadli
wa lenyama ephelezela unumyane.
Abantu bagala ngokuyokhu
mba ingcwaba. Ingcwaba li
mbiwa amadoda nezinsizwa.
Kusuka awasekhaya alinganise
ubude bopleyo ngentambo, bese
uyahamba uyokhomba indawo
elapho ezolahlwakhona. Ithuna li
galwa ekuseni ukumbiwa. lithi

3/21

584

K13/21

5

5 ~~ni~~ ^maseleshona kwenziwe isayidi
 lokuhlalisa lona oshonile. Sekuzo
 thathiwa konke okwakhe kubamb
 naye, nezibhangu zakhe, namaca
 nei akhe puthi. Uyagoshamiswa
 wayidini. Umakubuywa ma
 ttuneni sekuyiwo gezwamunt
 angaze apike ekhaya. Itluuna li
 qhalwa owasekhaya ukulicetha, no
 kumba besebemlekelela bonke
 abantu, kuzakuthi umaselephe
 lile kibunziwe owasekhaya puthi
 Umuntu ubengambelwa kude na
 sekhaya, ubefihlwa khona eduze
 nasekhaya. Umuntu ulahlwa ma
 utambama, kutli kungagedwa
 itluuna lakhe kubuywe kuyiwe e
 khaya. Awabuyi amadoda engq
 ka kulcthi ukudla amakhosha
 zi. utshwala, nomakudla kuni.

3/21

584

K13/21

6

↳ Isidumbu sithualwa amadoda
amakhosikazi elandlangemuwa
ngaphambi kokuba akhizwe endli-
ni eseyombelwa kuzolawidwa zonke
ezihlebo zizombona, engakasongwa
watlwalwa ngohlaka. Bonke u-
masebunya emathuneni bazoya
geza emfuleni, ngaphambi kokuba
baye ikhaya. Abezohlalake ama-
khosikazi ezilile. Kuyahuthi u-
ma sekuphe umnyaka emthathu
akhunyulise amakhosikazi. A-
makholwa athi ukugeza. Amabeshu
amakhosikazi esephuca, afake
nebomvu ekhanda, agale no ku-
hleba manjena, namakholwa
aye akhummle ezimnyama i-
zingubo, afake ezinhle hayi ezo-
huzila.

3/21

584

K13/21

7

7. Ukungwenwa: Uma inkosikazi isigezile, seyizofunelwa umuntu ukuba makayingene. Ukuzi uyemuki emuzini lowo. Inikwa umfowabo omncane ukuba azalele umfowabo oshanileyo. Nowa kwenye indlu uyamuzalela umfowabo. Umm inkosikazi inga sumi ukungwenwa abafowabo isizozogomela kwenye indawo. Sebezobolisa laba ekade igane khona. Inkosikazi alipheli ishumi nenqutlu, umaseyazala kathathu ziyephuka ezintantlu eshuminini. Inqutlu ingabe isabalwa. Kuzakuthi laba twana abathole kule udoda efuleyo abashiyo ahambelepe dwa. Uwezozalela lomuzi agane kuvona busha.

2/21

584

K13/21 8

8 Uina ukuthi uvumile uku
ngemva wezazalela inkosana yabo
na kade emganile. kona onnge
nile wothola izinkomo kulabantwa
na bamantombazane umasebegane
ibejinye nakulowo, kusho ukumir
bonga. Umakungabafana akana
kuthola lutlo ngoba ubezalela u
mfowabo. Inkosikazi yabelwa abase
muzini ozoyingena. kuyaye kuye
abadala kuyona bayithene uku
thi si kwabela ubani, eyenavezokhu
lisa labantwana bomfowabo. Isizo
kwazi ukuthi batlini inkosikazi
enye ingavumimpela. Nentomba
zane umakade isilotsholivo, kwa
silela ukushada kuphela washo
na umnyeni inikwa omunye
ayingeni azalele oshonile.

3/21

584

K13/21

9

4 Ukugeza lokw ununtu usuke
 eusa isinyama sokuba kade ku
 ziliwe. Kuyekhuyiwe enyangeri u
 kuba izogezela laba akhunyul
 wayo izingubo. Seyizokwenza i
 mithi yokugeza izintelezi, zi
 nangwe namanye amakhubalo.
 Inkomo isizacelwa ngayo i
 thelezi leyo. Komuthi ngale u
 thelwe okhambeni kuthi uma
 inkomo isise sibayeni bese u
 phehlwa unyana oemncane
 uyena osezoyicela ngegwebu
 labawomuthi. Wuphindisa e
 muva sekuthi namakhosika
 zi akhunyulayo akhanye ngawo
 komuthi, kuthi musukwana
 iphela inyama aqize ngawo
 bese uyacithwa ekuseni.

5/21

584

K13/21

10

Uma mkosikazi isigezile isinge
 nza konke ebingakwenzi. nase
 kuhlambeni kuhlanjwa ngemithi
 lenithi itholakala kwabadala
 uma kungenjalo umuntu ayi
 thole eziinyangeni. Loku kucishe
 kufane nokubuyisa idlozi. Phoke
 idlozi libuyiswa uma kushone
 umuntu ayinkhokho yomuzi, a
 libuyiselwa wonke umuntu. U
 kugeza kwenzelwa noma uba
 ni oshonile ekhaya. Amakhohwa
 akubiza ngokuthi yizidlo kwaba
 ni kushibo kona ukugeza. U
 mntwana amncane ugezela
 ngenibuzi, nangemum kuyagez
 wa. Uma kuwumuntu onda
 la ugezela ngenkomo. Uma
 kukhona ongezela wanga, ku
 vama ukuba namashwa ekhaya.

8/21

11 18

584

K13/21

11

Uma kuthione umntwana ezalwa
kuzilwa ucukhela kulelunye ngoba yena
uyashesha ukuphela. Umntwana osha
nezalwa uphela amakhoskazi
adwa. Uthuna limbiwa amadoda
limbiwa kusihlwa, kungasakoni
muntu ngoba kwesakhiwa ukuthi
bazomusa, babulale umuzi ngaye
umntwana. Uthukiswa abasakhiwa
kuphela. Kuzalandwa inyanga n
kuba izocela ekhaya mucusu
lahlwayo umntwana. Kuyasongw
kahle amakhoskazi akuthukuse
amadoda asazogibawona, asazo
geza ngezintelezi zenyanza. Naba
numzane bayazazi izintelezi zoku
geza abantu umakufive ekhaya
Nomakoti, noma inkosikazi, i
zonikwa izimbiza zokugeza yona
ngaphakathi. Kuzakuthi uma i
geza kulandwe imbulazi emhlophe
engenabalandawo. Lokukwenzi

R uma isiphothulive, kuzakuthi
 uma ihlatshwa lembuzi kuthe
 thwe amadlozi, kugala kuga
 ywe utshwala, besekulungiswa no
 mutli wokugeza lowo oshonelwe u
 mntwana. Kuzakuthi unasekubo
 vwa kuthathwe ukhamba labelunye
 lusiwe kwasalukazi. kuzobekwa emu
 samo. Sekuzakuthi utambulana zi
 buyiswe izimvu noma izimbuzi. A
 banyephela bagazangayo imvu uma
 imbuzi bengazifumanisi. lowo ndawo
 kuzathi uma ivibanjwe siphume
 isalukazi sithethe nabaphansi, u
 makungaphumanga indoda umu
 mzane wathetha nabaphansi. Kukhu
 luma abantu aba amagagu, futhi
 ababazikhale laba abaphansi no
 misebenzi yabo. Isizawusiwa kwa
 salukazi kapho utshwala kubekwe
 khona. Uma ngo isizongunywa, se
 kuzobongwa futhi abaphansi i

3/21

584

K13/21

B

13 sibekiswa emnyango imbuzileyo, se
 kuthathwa umuthi wamadlozi isi
 mindwa ngeqwebu lawo imbuzileyo.
 lomuthi uweke uweke wa hlanza
 lona wesifazane. kuzakuthi uma
 sekufuneka iqwebu lawo, uphehlwe
 umfana emncane. uyena futshi
 ayoninda inibuzi ngeqwebu lawo.
 uma inidwa uyabongela njalo lona
 obongelayo. Uma ebonga abaphansi
 ukuthi akhambi ndawonye, ubonga
 azungeze umuzi wonke. Imbuzi isizo
 ngunywa ibekiswa enzansi ukhize u
 kubende kubumekahle. kuzakuthi
 uma ikhala inibuzi ayidumele, ngo
 kubonga abaphansi, njalo ize yifoiubuzi
 zi. kuyakuthi uma isigedwe uku
 hlinzwa bese lona obebongela elungi
 sa laplo izobekwa khona. Ayelenzi
 swa eyamadlozi, isongwa ngesi khw
 mbusayo, ibekwe othandane. nobube
 nde kubekwe nayo kakhona nobekwe

3/21

584

K13/21

14

14 Ngakwasa schuzobuthana umndenini
 izokudla lembuzi. Abasemuzini
 omnye abayidli lenyama. Kuza
 kuthi amathambo aleyombuzi a
 bekwe kuleyondle lapho ibibekwe
 khona. Kuthi uma esephelile wonke
 amathambo athathwe asiwe esiba
 yenzi emsamo nayo. Asazokhona
 khona lapho kugalwa ngezinku
 ni ukubasa, nomia ngamalongo
 njena. Asazobekwa nabophezuka am
 athambo avithe ilangabi elikhulu
 kuzakuthi lomulotha bawuthathe
 benze ngawo umuthi wokubuyisa
 amadlazi. Uhlanganiswa nomnye
 umuthi. Kuzakuthi lewo obegciza
 ahlanze ngawo lewo muthi, uma
 usuphela uzawugcizangawo umzi
 mba. Kuthi amanye umulotha ba
 wusakaze nesibaya rezinkomo w
 gubane nomulotha ukuze abaw
 thakathi bangawutholi balaye ngawo

3/21

584

K13/21

15

15

Ukubuyisa idlozi ekhaya:-
 Ukuyafana naku ukugeza ngo
 ba amakhosikazi ayahloniphe
 a inipela kahulu, awathethi
 awagundi ekhanda, awahlobi
 futshi azila iminyaka emitha
 thw ukhanda akhummule. Kuza
 kuthi umakufe umnumzane
 kuhlatshwe inkomo kwenzivono
 telwala. nomakufe isalukazi kwe
 nziwa kanyalo. Phela labantu
 yibona kushwelezwa kubona u
 masekukubi. Kuza kuthi noma
 kubanwa inyoka ingena ekha
 ya besekuthiwa yibona bavaka
 shele ekhaya. Kusuke kuyi
 lenyokhona eluhlaza. Sekuzo
 hlathwa noma imibuzi noma
 inkomo kwenzelwe idlozi elifiki
 le.

3/21

584

K13/21

16

16 Umakhoskazi ekade ezilile
 asazokhumbula izingubo zawo
 nawamabayi asazophuca emu-
 kanda agcobe ngebomvu. Umfe-
 lokazi uqonda kusihlwa akag-
 ndi emini. Nokukhunyulwa kw-
 enziwa kusihlwa. kuzobizwa.
 bonke abantu, laba bantu bali-
 ngisa impela, bagcine yonke imi-
 thetho njengama-kholwa ezomuke-
 la sakrament. Umsindo uwo-
 vunyelwe, nakancane. kuthi u-
 kubulawa inkomo kumenye-
 zwe lona asefile u kuba abuye
 ahlangane nabanye abanga
 sekho. Umenezwa umuntu
 wakhubo. Uezomusho nange-
 zibongozakhe. Umakwami
 mzana bazolhi, sibekhe u be

17 Nathi njalo ezingozi nasebubini
 sesethembawena? Kuyokuthi u
 ma lomuntu ayelighawe ame
 njezwe umasekuphunywa e kha
 ya. Abaka Nlakazi bamenza
 u "Gama" ngoba wayelighawe u
 makukhona ukuxabana babi
 za u "Binda" ngoba wayengawu
 funi umsindo, wayenokuthula
 waze wafa. Umnyezwa izinkomo
 zisibayeni, lenake ezobulawa iu
 yodwa ephlukaniswe nalezise
 zinye izinkomo. Kusuke kugewe
 le amadoda. Lona oyena azoyi
 gwaza, swasakhaya omaziyo ka
 hle yonke umisebeni yakhe. Usezo
 yigwaza imile inkomo uzosonde
 la kuyona ayigwaze abhlangolli
 ni ngombhonto. Uma ingawu.

18 nga, usezoyiphinda fullu ngawo
umkhonto ize iwephansi. Uma i
bodla babongalona swafa abantu
buyisayo ngezibongo zakhe. Uma
iswile isizocunyelwa yiwonawonke
amadoda. Ayihudule ayibekise
enzansi ukuze kuphume ubende,
bokhangezewe ngezindishi, u
kubekiswa enzansi kwenzelwa u
ku ba buphume ubende. Ayi
ngume ngaphambili uku ba buphu
me ubende kahle. Umase bu
phelile isizobekiswa enkla. kunqu
muthetho uku thi in komo ihlizwe
ibeke enkla. Seyzokwathiswa nge
minwe. Abuyiswayo lona um
nyezwa kabili, umnyezwa esabi
kelwa, abuye amnyezwe isizo bu
lawo inkomo leyo.

3/21

584

K13/21

19

12. Imov kayijinhle e kubongeni
amadlozi ngoba ayikhali yona
kukhale into ekhalayo ukuze nama
dlozi athokoze. Izinto ezungunyelwe
ukubonga amadlozi, imbuzi emblo
phe, nenkomo. Umalona eshonile
enomfowabo omkhulu uyena o
landwayo azokwenza lomisebenzi
ekhaya. Kuzakuthi insonyama
ingethulwa kubantwana bangapha
ndle. yethulwa komkhulu wakwa
bolona obuyiswayo. Kuzakuthi
amathambo enkomo, noma imbuzi
abuyiselwe kuleyondle lapho ibi
bekwekhona. Phela lenkomo ibekwa
endlini yosalukazi, umasingekho
ibekwe abafana, abancane aban
ga kaganwa. Abaganive abaso
ndele kubendle.

5/21

20 lenkomo yamadlaye iphekwa ama
 dodu kuphela amakhosikazi awayiphe
 ki wona. Amadoda ayiphekela isiba
 yeni. Nuyokoswa yosiwa amadoda
 asazosela nabesifazane eyabo seyosi
 wo. Notshwala bubekwa amadoda
 abesifazane baphiwa yivona amado
 da. Lenyama idliwa umndeni ku
 phela. Kodwa amadoda ayeza u
 zokudla inhloko nawesinye isibongo
 nabazana bakwesinye isibongo ba
 yeza bazokudla iphaphu nenhlayo,
 kanye nogalu. Kuzothi umakudli
 wa amathambo aqogwe abuyi
 selwe kuleyondlu ekade ibekwe
 khona inyama. Ayilengiswa ya
 songwa ngerikhumbasayo. Kuba
 khona notshwala lapho ibekwekho
 na lenyama. Kuthi umase
 yiphelle athathwe amathambo
 ayotshiwa esibayeni sezinkomo.
 Ukuzi abathakathu bangagangqi
 ngabo.

2/21

584

K13/21

21

21 Abasakaza umulatha nesabayaso
nke amakhosikazi amadala, usa
kazwa usuthathiwo ewokugeza laba
abakhumulayo.

Koku ukubuyisa idlozi nokugeza, ku-
thi akufane kanti akufani, ama-
kholwa avamile ukugeza, nomakufe
umnumzane. Asuke ayabuyisi i-
dlozi kanti asuke esusa umnyama
kulabo ekade bezilile. Namanye a-
mabeshu ayageza esikhundleni soku-
buyisa idlozi. Kalibuyiswa idlozi e-
makholweni umakugezwa, kiuske ku-
khonzwa kubongwa kulona. Aba-
nye bayalibuyisa, babuyise esowa
fa, ukuze avakashela nasekhaya nge-
simo senyoka. Umakubuyiswa
lona idlozi myanga yenza umuthi
aphelwa amadodana namant-
ombizane alowo awafa ngokulandelana
kwawo kugale ngemudala kuze kugcine
ngomncane.

584

K13/21

22

22 sebezohlanyangawo bonke ekhaya
kugala wona amadodana nama
dodakazi ukuhlanya. Kusala izi
ngane kuphela. Uma usuphela
sekugezwangawo unyumba.

3/21

Burial, mourning, F. Vilakazi
birth & children of the AUG 19 1942
Chumy indexed 23

584 1/4 3/21

20 p. only partly of standard value (23)

Ukukhulelwa kwenkosikazi
Kujekuthi inkosikazi uma ibona isi
shiywe inyanga besi iyazisa indoda
yayo. Kungumthetho wabantu ukuba
indoda imtshene umina into eshiwan
makoti, umina usezotshona uyise u
kuthi umasibani usekhulelwe. Uma
koti akasafanele ukwuba ekuseni ma
nyena, nezimbiza ezinamandla anga
ziphuzi ngoba ziyingazi. Ukuba anga
vuki ekuseni kuvenzwela ukuba engi
ngi izitshoni nemithu yabathakathi
enjengemibulelo abayenza ebusuku
Futhu umakoti akavuyelwe ukuya
phakathi kwabantu abaningi njenge
simusidweni ngoba isisu singaphu
ma. Abantu baningi abaphethe imithu
ngemithu emsidweni. Ukuzayise emu
sidweni umakoti uma ekhulelwa no
ma ubani uma ekhulelwe kuswela
kele ukuba amkiso kugala nge
zinyamazane ezithile.

2. Uma kubona kala egeza haricane
 umakoti nomu. khulelwe kulandwa
 izinyanga zizokunisa. Kuyadungeka
 futu ukuba ahlanyani nomnyini
 wakhe uma kubona kala ukuthi
 kufuna ukubidlika. Kuthi kungapha
 la izinyanga zindlami indoda yike u
 kwakashela umakoti kuzokuthi nomu
 a iyile kuyena basome manjena. Loku
 kwenzelwa ukuthi umntwana aphume
 emhlabeni kunina nabantu bangamse
 nyanyi. Inkosikazi iyathandiswa u
 kudla uma isikhulelwe ngako baya
 yebayibone abasemuzini bayinike lo
 ko kuthandayo. Enye ithandiswa a
 masi baze bayinike abasemuzi, Enye
 ithandiswe nenyanama isizohlatshelewa
 bese inikwa inyama isashisa ukuba
 iyidle yoselwe uninazala ayhuzi e
 mulotheni ukuba ngaphindi ayitha
 nde myama leyo. Inkosikazi ekhulelwe
 ayungeni ekuseni esibayeni iyalindela

3 kuzi kungene abanye beje muthondo emibi ukuzi ingene nayo. nokuyakha amanzi ekusem ayivunyelwe izihambi sekusemimi inikhondo emibi seyeziwe ngabanye. ukungavuki ekusem kuba lekiselwa inikhondo emibi engezwa yinkosikazi bese kuyona kala. Inkosikazi ijangene esibayeni sezinkomo um a singelashwa. kwezinye izinyanga nayo inkosikazi iyelashwa ukuzi ingene esi baye sezinkomo.

Umsebenzi: Inkosikazi isebenza ka khulu noma ikhulelwe, kutli ingase jayezi isisa ukwilapha, noma kungavumi kuswele ukuba isebenze ukw ingazivilapheli isisa. Iyaye iyotha za zinkuni, ukuzi bayisize noma isibeletha ingahluphaki ngendaba yezinkuni, lungise nezingubo zokwe mtasa amntwana amabayi, kodwa lamabayana izawa fihla ukuzi iwakhi phe musukwa ibelethayo, bese lungisa

4 nendle lapho iyobelithela khona, noka
 dle izolokwe ikuthukusa, okunye njenge
 bontshisi ukunye ikudle uma isibele
 thile. Kuthi uma isikhulelwe kakhu-
 lu ingabe isahlaba manjina. Umase
 kusezinsukwini ingabe isahamba
 kakhulu. Ayizikhuleli ingoba ngoba
 kwesatshwa ukuthi ingabeletha kunge-
 lona elanga layo. Kuthi ayabukhulu
 la bonke ubuhlalubayo umaseku
 sondele izinsuku. Okunye isicelo uma
 isikhulelwe iyasigaga. Ingabe isayi
 qoba nensayi, namaputha ekhanda ka-
 phela yagqina yena ekhanda. Inkosikazi
 uma isikhulelwe ayikhudli ukudla
 okusile endodeni, ngoba kwesatshwa
 ukuthi iyogala ngokubosha uma ibe-
 letho engokaphumi umntwana. Awahlu-
 funi loko amanye amahhosikazi. U-
 ma icama inkosikazi ekhulelwe icama
 phakathi nendlela ukunye isheshe ibelethi
 ithathe izinye zabalwa.

5 Inkosikazi ekhulile ayibaxawuli abantu ngoba kwesabeka ukuthi ba ngayenzakhaba. Futhu akuswelelele ukuba umuntu ayisambisi ayelike ngentlizi sakhe inkosikazi. Ayiwu nyelwanga ukubamba uma nababonde abantu ngoba kwesatshwa ukubi obu ngenziwa abantu kunona. Inkosikazi ekhulile ayanakhelelwa kakhulile kwa nezibiza zokukhulisa umntwana ne zokwenza ukuba isheshe ibelethe loo muthi kuthiwa (yisihlanibeyi) Iwubla umasekusondele izinsuku lomuthi. A kavumyelwe umnyeni ukuba angobeka isandla inkosikazi nayo ayivumyelwe ukwephula usikho nemithetho yalapha igane khona ngoba abaphansi aseba fa bangayibamba uma isikeletha. U ma yaphana nomnye umfazi kuswelelele indaba yabo itungiswe abasekhaya ahlawule oswelekile ukuzi ikhulike kake kahle bayolelane.

6. Inkosikazi ezalayo iyona ithandwayo, ihle
 nishwe impela ngoba iusa umuzi, nga
 ke umu ikhulelwe inkosikazi iyathandwa
 ihlonishwe ibizwe ngoyise mkhulu. Loku
 kwaziwela ukuba ize iphumelele noma
 saku ibelethayo. Inkosikazi uma ikhu
 lelwe ijakwazi ukumka ozakwabo,
 nokusika izintu eziphuphaya ebusuku, be
 se nabase.mzini belalela benze njengoku
 shokwayo. Amanye aye aphuphe ku
 thwa mawahlakaliwe bese nebala
 ehlethiswa ngoba kuncigwa kwa
 baphansi ukuthi ize ibelethe kahle
 Uma imka noma iphupha ozakwabo
 kulandwa inyanga ukuba yokuwela
 pho. Kulungiswe futli nannnnnnnnnn
 zant uma kumakuxabana ekhaya
 Indoda, kajingem endlini lapho ku
 belethakona inkosikazi, kutli noma
 kulikhuni bese idoda izungeza indaba
 ibula ikhuluma nabaphansi. Umakux
 likhuni isizongena endlini ibeke
 izandla kumakazi ikhulume na

K13/21

- 7 baphansi ivume nezono zayobaxolile ne nenkosikazi una baka bababana namakhosikazi angozakwabo asazazi hlambulule, nayo futshi ijhlambulule kuxolelwane. Uma inkosikazi ithande swa abafana, ikamthathe umntwana womfana ayicamele isizokwazi ukuthi yozala umfana. Uma ukuthi kwe nyeka kowentombane isuke yazi ukuthi yozala intombazane. Uma yali wa abantwana babafana isuke yazi ukuthi izothola intombazane. Uma inkosikazi kwathi ikhulelwe yathandiswe inyama yozala umfana isizo kwazi ukuthi unafutshi isikhulelwe yathandiswa yona inyama izophi nda yena umfana. Akufani ukuthandiswa kwabantwana babafana namantombazane. nezinyanga ziyahlala zibone ukuthi izotholani inkosikazi ekhulelwe. nangama phupho iyaboniswa umntwana izomthola.

8 1. Inkosikazi ekhulumela futu izala
 abantwana abanjalo bafuze yona. U
 ma inkosikazi yahlaka umuntu oyi
 silima noma ayisidalwa nayo izal
 a yena lowomntwana, futu akuswe
 lekele ukuba inkosikazi idle umka
 ntsha wenkomo noma wemvu noma
 yini ngoba ijizala umntwana onjalo
 onamafinjila amangq, futu inkosikazi
 ayidli into ezilwayo kulowo muzi njenge
 kwa nyembe abudliwa ububende, kwa su
 nene ayidliwa imvu. Uma mhlambe ye
 thuka ikudla izala sona isilima. Be
 se ijizwa nase muzini. Uma inkosikazi
 izala amantombazane wodwa kuye ku
 bizwe inyanga izoyimela. Kuthathwa
 umuthi omise njengentombazane noma
 njengomfana bese nyakhandwa ngama
 khabalo athize ukhize kube umfana.
 nasentombazaneni futu kwenziwa njalo
 izamiselwa. Ukumisela umuntu ku
 yinkomo ezinyangeni.

9 Umafuthu intombazane yadla ungedede
 noma unvenyane, iyokuthi uma isi
 tholax umntwana uyoba namasika
 ungedede emehlweni, akhupheke kupune
 ke ayesule njalo ingane emhlweni ng
 oba unina wadla ungedede. Futhi aku
 swelikele ukuba umntu wesifazane
 adle (umenzela) ngoba wazala aban
 ntwana abezela njalo. Kunyenge (mpu
 ndu) ayidliwa umntu wesifazane
 osomusha, idliwa isalukazi kuphe
 la, sona singasazali. Uma umntu
 emuhle mhlambele inkosikazi ithanda
 umntwana wayo afane nonina, nonia
 ngoyise uyaye alunguzise unina noma
 yena uyise esihlambenzweni sakhe, kuthi
 uma efika namanzi engakapuzwa
 umntu awulunguzise yena uyise noma
 unina lowo afuna umntwana afane
 naye, bese eplungula umbiza, naye ke
 inkosikazi isizophuzwa amazi emvakwa
 khe, futhi eke nesithunzi sakhe emanzi
 ni kizophuzwa okubekwe.

10) Lokukhuyenzeka kwesinye isikhathi, na ngobugamba umntwana ngasheliswa amagawe aganjwe ngenama lawo u mntwana ukhuzelwane nawo lawo magawe.

Izinsuku zokukhululeka; - Inkosikazi nomakanyama kuswele kele ukuba imazise umyeni wayo uma ishiywe inyanga ukhuzelwane angasiphika. Umazutshi ikhaya empeleni kuswele kele ukuba imazise umyeni wayo ukhuzelwane ingasa beletshi ngesikhathi aji ukhuzelwane ngamazutshi umntwana lawo. Uma inkosikazi yeze lomazutshi ayabika kumyeni wayo umazutshi siphika isisu. Okwenza umntu aphike isisu yingoba kukhona umthetho wokuzalala omnye umakubona kala ukhuzelwane akazali. Sekuzakutshi abakhuzelwane bomnye balangane ukukhuzelwane umntu ongamazalala lona ngazaliyo. Uma isetholakele yindaba

11 ephalwayo luyo, naye indoda ninyazi
 yaziwe abakhulu nekosikazi nalowo
 okhethiwe. Kuzakuthi uma umyeni
 esaphumile beselona yakwalhe, we
 zohlanguana nekosikazi noma yisiph
 isikhathi, asheshe futhi ukuphuma
 ngobahleze asole baxabane uma e
 mukonile. Nabantwana yakuthi aba
 khe kanti yalelwa umfowabo. Kukhe
 thwa owakwabo kube nyena omzalela
 yo ukuzi abantwana bangeluki
 kakulu. Nekosikazi umakuyiso
 na ninyazali ilanda intombane kubo
 ukuba izoyizalela ngoba yona ninyaz
 zali. Umuntu okhethiwe ukuba ninyaz
 nga, ngokwethwasa kwayo, noma ifa
 abalandeli izinsuku zemnyanga. Ku
 balwa ngebezi. Kusukulokubeletha nge
 mpela alwaziwa kodwa inyanza
 yokubeletha nyaziwa ukuthi ilena
 noma ekupheleni kwayo, noma ekugale
 ni kwayo, kuya ngokwaleka kowesi
 fazane.

12. Kuzakuthi umma umntwana esebeli
 kuwe umina, apukame endlini kuze
 kuwe imingo yomntwana kande u
 phumelephandle naye umntwana. U
 esezophuma umntwana ngala ngo ku
 nukiswa, futthi nthi engakaplanzi
 endlini acathwe ngenithi yenyoni
 neminye yokubungisa isisa umntwa
 na. Nomina esapukame uphuzi izi
 mbiza zokumngqa, zikhuphe inga
 zi namahlule esinyeni. Uyothi u
 ma esephuma kuyolahlwa inyoni
 esigangeni kumntwana. Kwenzi
 wa inyanga lokw efunde inyoni
 (izulu) Uma esemncane umntwana
 ngiziswa kakulu ngokunukiswa
 ngezinyanzane zakubo, izinyama
 zane zitholakala kwabadala futthi
 ybona abanukisa abantwana
 abazelwa. Kuyaye kutrumyelwe nko
 sikazi ehlakaniphile ukuba iyo
 nunukisa umntwana ngezinyama

13 zane, ngoba amadoda awazale a-
 nigeni Kaplo kubelthelwe khona
 kaze kusiolwe kandle angeni endliin
 nomu kulikhuni yivona emkisola
 inkosikazi, nayeke umyeni uyange
 na umasekhuzima. Uyise womyeni
 akangeni nomasekhuzima ngoba uma
 koti uyamuhloniphayena. Uma um-
 ntwana esephumela phandle sekuzofu-
 neka imbeloko yokumbeletha umntwa-
 na isikhumba sembuzi okwenziswa nga-
 si imbeleko yomntwana. Kunyekethu
 uma inkosikazi isiphumelale bese u-
 yise mkhulu emhlabeni imbuzi oku-
 thiwa imbeleko yomntwana. Sekuba
 thathwa isikhumba saleyo imbuzi si-
 shukwe uyisemkhulu edzela umntwa-
 na imbeleko. Sekuyofuna imlaza anyane
 wokumema lomntwana. Lentombazani
 ne kwamlaza anyane yohola imbuzi u-
 ma usigede unyaka. Sekubuye kubla-
 ntshwe imbuzi yamakhothakazi yokuwa

14. bongu ngoba ade ebelitusa inkosi
 kazi nkonte loku kwenziwa umkhulu
 wengane noma ugogo uma engasekho
 umkhulu, noma uyise wengane se
 na uma abazali angasenabo. Uma
 ukuthi umakati umutholele ekhaya
 umntwana, uyothi uma esephumela
 phandle amisekubo. Umntwana uthi
 uma efika kubo akhale lokusike kw
 enziwa abaphansi befuna ukuba
 umntwana akhatshelwe yona imbele
 ko. Amakholwa wona athatha isi
 khumba sembeleko asithenyise, bese
 enezelangenye mirali athenge iya
 di noma umayadi okwenza imbe
 leko. Ezamakholwa zenziwa ngama
 yadi. Umlezane awuwumyale uku
 shamba nomntwana kubantú, uhlala
 naye ekhaya. Uma umna engekho u
 mukaka ngencumbi yama bele, ku
 ze kufike yena umna. Umntwana u
 nezimbiza zakhe zokumatha aze a
 khule.

15 Umntwana ucathwa ngohlanga kuya
 yekukhwe umhlanga empuleni ~~at~~
 awubungwe kahle umina, awubuse
 phambili ukuzo ungagwazi umntwana
 uma kungewona umhlanga kuthathi
 wa ubolobo wezintanga ubungwe ka
 hle wenziwe umhlanga umntwana u
 kuzo angangenwa imimoya emibe
 uboshelwa ngemithi yofupunyane e
 utangeni kefake namanye amakha
 bald okumbisa ezingazi njenge ukh
 athi yokuphuma abathakathi. Inkosi
 kazi umina isisw sifuna ukuphuma
 ma igqiziswa ngentambo enomuthi
 wokumisa okusesinyeni. Inkosikazi
 engenalutho oluyilutho iyakhe
 mula ingagqizi ngalutho.
 Ukulinyalelwa umntwana uma ubeltha
 inkosikazi: Uma inkosikazi abeltha
 kulandwa abantu abayizilobo, nona
 kbelwane ukusiza inkosikazi ebeltha
 yo. Kuthathwa intambo iboshelwe

16 eziintungweni phazulu endlini. Kuzo
 kutshi inkosikazi ebelethayo ukhumbi
 liswe konke. isizo boshwa ngendla ko
 khalo ngasesifubeni ukuba umnt
 wana angenyuku. kanti ehle aye e'
 nyansi. Isigqqa ngamadolo inkosi
 kazi kutshi uma izwa ibelwa ukambe
 lele intanyeni ukuze ithole amandla
 okukhumbila. namanye amakhosika
 zi azoyelekelela ayibambe okhalwe
 ni ukuba umntwana aphume. Uma
 yesaba ayayishaya ayikhuge. Uma
 kukhumbi impela kulandwe ama
 khosikazi amadala asekwazi uku
 faka isindla akhokhe umntwana,
 ayengaholulutho kuzala, ayaye bong
 wanjena, manje aseholo u k, uma
 kungenjalo yimvu, nomu intanyi ngo
 kukhoka umntwana. Inkosikazi ibele
 thela edladleni endlini. Uma eba
 swazo. ngoba umntwana kuswele
 kela abaselwe umulilo uma emna
 ne.

17 Kwesinye isikhathi umntwana ephum
 ma esifile ngendaba yokwesaba kuka
 nina. Kwesinye isikhathi kungene i
 inkosikazi abayisolayo besa kuka yizo
 na ibulele umntwana. Umakungoza
 kwabo basolane bodwa. Kuyakutli u
 ma kumawagqubw anawo lona shele
 thayo usogawawuma phambikwabo be
 se bezihlambulula nozakwabo ukuthi
 yini abaniyo bona naye sekuyolelwa
 na bese uyakhululeka. Kunye kuyolw
 lwa nasezinyangeni umakungavumi.
 Uma umntwana ephume kumina esashi
 sa ukhuyelwa amathini, afakwe nase
 manzini endishini ahlengelwe aye apha
 phame omunye, omunye angabe aso
 phaphama njalo. Uma ephume asafa
 kwilala kulandwa izinyanga zigomuge
 galona wesifazane nayo indoda. Kwesinye
 isikhathi bayayigqqa nayo. Uma umnt
 ana ibulele inkosikazi indodanyayiziyi
 shaya, kutli inkosikazi ihlawutiswe

18 ngembuzi noma ngenkomo. namakhosi
 kazi amanye ayajishaya impela uma
 yesaba. Kunyaye kumkhawe futhi uma
 ukuthi umntwana usashisa kodwa ese
 file, kuthathwa izinyamazane zofu
 fumane amkhawengazo. Ekwelapheni
 umakoti uma esagala ukuthola um
 ntwa kwenziwa uyise omuzalayo. Kuthi
 ngowesibili sebezogelaphela bono u
 makungavumi. Izinkomo azikhishwa
 zonke uviva intombi ingane, kufuneka
 izithole umntwana wokugala kande
 bazifume abawuzini. Ukukhisha zonke
 izinkomo kuyishwa. Kunye ngomakoti
 oza nezintu zendle akavumi ukuphu
 melela engalweni kuyishwa nako, no
 kuhlingeka umntwana uma inkosi
 kazi ikhulelwe kuyishwa umntwana
 akaphuhwama ukuphuma esifile. Ngakho
 inkosikazi izintu zokuhlingeka umntwa
 na iyaziphela kibe ukwayi kwayo
 kuphela.

19 Abantu abangebona abahlabo noma o
 makhelwane abavungelwe ukungena
 ngoba bangakulala umntwana, naku
 zo izihlobo kunyakhethwa, ezisolwayo
 azibizwa. Uma inkosikazi ibelitha a
 kwendlalwa lutho ibelithela emhlaba
 thini njena. Kuthi uma isiphumelele
 kuthelwe umhlaba thini, yona inikwe
 isaka lokuhlala. Umntwana njena u
 songwa ngamabazi amadala. Indoda
 ayingeni uma kubelitha inkosikazi, ihla
 la kwenye indlela ilindele ukuzwa u
 kuthi kunyani, iphuthume ezinyanga
 ni uma kulekhuni. Futhi njenge isha
 ye indlela ibonga ikhuluma nabaphansi
 Umasekungima kuphuma isalukazi esi
 dala sikhulume nabaphansi, noma
 kanyani uyakhululeka obelithayo. Ne
 khelwa liyaphuma likhulume nabo
 abaphansi. Nezinyanga zesize njezi
 hlambayo nangemithu zoku nuka
 nokuncinda, umakungima.

20 Inkonkazi ibanjwa izinsuku ezintathu ngalolu lwesine kumasekukubi, uma koti ziyaphela nezine kuze kwethukwe ngolwesihlanu ngoba umuntu uma e sagala uyephunga ukubeletha kuyanga labo njena. Kuyakuthumyelwe inkosi kazi kumyeni ukumtshona ukuthi kuvizima sewoyena ezobihela nekhehla kuyangwe amasu amaningi okupha melalisa owesifazane. Sekuzobanjwa kuyobekelwa nabakubo wendosikazi nabo sebezokwenza izaba ukuba umntu na akhululeke, ngemithi, yokumkisa neyokuncinda. Nangokuletha amakhosi kazi abluhaniphile akwazayo ukubelethisa, nokukhokhela umasekukubi. Kuyayekuphalalwe impela umasekwendlele izinsuku kubanjwe kuyekwe. Uma inkonkazi ishona, ishone ingakakhululeki ishushu ukumbelwa ngoba kwesatshu ukuthi izosheshe ikhukhuma isheshe no konakala ibenephunga. Ifihlwa ekhaya.

21 Uma ukuthi umntwana uphumele
 wasinda umina washona wenzelwa incunike
 bese nyakakwa, athathwe umina wenkosi
 kazi noma umina womkhwenyane amxake
 aze akhule. izalukazi ezinye zibancelise
 kuze kuphume amanzi ebeleni. Incunike
 yenziwa ngamabele yakwe umntwana.
 Izalukazi ezinye ezisequntsha kuze
 kuphumelelona ubisi zimuncelisa u
 mntwana aze akhule. Umntwana ino
 ngo iingqunguwa izalukazi zakhona
 kulwomuzi zilinganisele elungeni lo
 munwe ziyibophe ngokotini. Kuzaku
 thii lena iingqunguwa imbelwe emsamo
 ukhize abathakathi bangayiboni lafla
 ikhona. Abanye bayibophela etheini
 bayayi phonsa esigibeni esikhulu
 kunzaboni muntu ngoba kwesathwa
 abathakathi ukuthi ngahle bayithole
 babulale umntwana. Kuzakuthi
 uma isivile lena ebesele ngakunom
 mntwana bese nyakhishwa endlini

22. Uma esandawuzalwa umntwana nya
yagazwe ngezinyamazane omalala zoku
eza umntwana ukuba alale angavuki
agezwe nangezintelezi ukuba angashe
shi ukubabula.

Amaphahla: Amaphahla awajabulisi
ngoba omunye kumina noyise uyashona
umakungashonanga elinye kuwona.
Ngako ukuzala amaphahla kuyingqiza
Athi evela amaphahla elinye libanjwe
swe kinkwe-omunye okungeyena u
nina ukuba alondle lize likhule. U
makungenjalo unina uyabukuphela non
a eyamema elinye limemwa ngapha
mbili elinye ngemwa. Uma ewaneli
sa unina ulinika ibele lelo nalelo, a
buye awashintshanise futhi. Uma u
mntwana engaphilanga kahle kuyajez
kufunwe izinyanga ukumelapha ku
bonwe nabaphansi kuhlathwe kuthe
thwe idlozi. Abantwana abuvunye
lwe-ukuba baphathwe yiwo wonke

23 umuntu ngoba abanye bagangile ba
 yababulala. Nomntwana akavikwa w
 umuntu njena uvikwa unina kanna
 kothi ukuze akwazi ukuphila uyise
 nawo aphile putli. Indoda ihlala izi
 nyanga ezintathu ingangeni lapho ku
 khona inkosikazi ebekthile. Noma izi
 le iphe imi eminyango ibuze ukh
 the kunjani. Sebezokhuluma bengem
 dawonye. Isizoshesha ukutamba ni
 ndoda. Kuthi nangemwa kwezinye
 nga ezintathu ingene ilale yodwa
 ingahlangani nomkhayo, kothi umu
 asebebona ukuthi sekukhulakhulile
 becebehlanga, besoma, kuyakuthi
 umase ekhunyulwe umntwana imva
 kashise umkhayo isigobeka isisu. Umntu
 a ukhunyulwa abadala umasebebona
 ukuthi sekuswelikele. Umakwengekile
 banomthetha umntwana, bayaye bayatshu
 na unina ukuthi, sekunjana, ukhunywa w
 myeni ukuthi sekunjana.

24

usezonthatha unina unntwana a
 muneliseyena unna esemuncane ka
 khulu, amuphe nencimbe yamabele
 kwesinye isikhathi besabe ukusho
 ukuthi unntwana sebambele baze
 bazibonile abadala ukuthi kunjena
 sebinususa kunina. Ubonakala ngo
 kugqwala abelunama unntwana. Indoda
 unna isimbekile unntwana ayawunye
 lwe ukhlangana nenkosikazi unna
 sekuyonyanga ezinhlamu, ngoba ni
 nntwana uphuma emibi kunina
 enyanyeka. Amakhosikazi ayayithe
 thisa inkosikazi eyegalomuthetho. Ind
 da kuswelekele isome unna kwendlele
 izinyanga ezinhlamu nomkayo. Unna
 unntwana ekhishwa ngelashwa bese e
 khonjiswa inyanga ukuze angethuki
 ngelanga nyaye asiwe emathuneni
 bese kubonwa batshenwe negama labh
 e unntwana. unntwana ukhishwa
 inyanga efundileyo.

Umntwana

Uma esephumile umma umnika
 umlezanyani, usale naye ekhaya. U
 mntwana uyatethwa emhlangane kanina
 nowomtizanyana aboshwe ngenbeleko
 yakhe ukhaye angawo, uma eselele use
 zomelalisa ecanisini endlini. Thina u
 nina efika emhlangane kukhona lapho
 kade eyekhona wepluzo ukubuya u
 mntwana esekhale waze wadinwa, a
 gale ngokhwekhanisa amabile awapha
 mbanise aivakhamela emulotheni
 ukhaye umntwana lingamhlabi u
 bisi esisivini. Uma umntwana etsho
 kozo ubongelwa ngezibongo zakuba
 nyengama kubodla inkosi iyaye u
 bongelwe ngezibongo zayo. Uma kwe
 ngekule unina wehlukana ijinsukha
 izimbili nomntwana, emhlangane kade
 bexabene nonyeni wabaleka eshiye
 umntwana encela, ngala ngokukha
 mela ubisi egejini kande aphinde
 amuncelise umntwana. Kuthathwa

26

ukhuba behiswe emulweni besi
 kuthelwa umlotla kulona esesengela
 kulona unina kande ancelise umntu
 ana. Uma unina engovalo ubisi
 umntwana iphiwa incumbi, ancele
 nakuye unina. Uma esefunda ukh
 hamba izingane kakhulu emiph
 thayo iye ithi cathu - cathu umntu
 ube impundise ukhamba. Noma e
 qala ukhamba iyaye ithi mayedi -
 mayedi ijabule nabadala bajabule
 kakhulu impela. Umntwana uma
 eqanjwa igama kwakubekwa izici
 zikavina noyise. Uma ukuthi unina
 wayabizwa uyise kuzoba u "Gondo" u
 mu uyise kuwintu onamawala no
 ma ekulweni nomntwana sekuzoba
 (umawala). Lamagama bawaya
 njwa uyise ukhulu ngezici zika
 vina noyise. Kuzakuthi umntwana
 uma esekhulile abuye abenelonye
 igama lobusha, aqanjwe izinsizwa

27 ezinye, nentombi iqanjwa izintombi ezinye, ngezengozayo futhi. Kodwa ali phele igama labazali. Lamagama obusha bakizana ngawo unabebodwa kuphela. Abazali bamubiza ngelika yisemkhulu. Izinsizwa nezintombi zi mubize ngolobumsizwa, nobuntombi elisha ezimqambe zona ngalo. Nasebubuthweni kubenjalo athole elisha yengobugawe bakhe empini:

Kanjana w Nzondo meuni = Ekeka yisemkhulu ngoba unina wayemala ulise kodwa wamuthathu ngoba ethandwa ekhaya.

UKanyezi meuni = Elezinsizwangoba wayefana neKanyezi, nezintombi zikwe langayenjalo.

uNzidumo meuni = Elobubutho uma seyhlangele. wazithola izibongo ka nyenaleligama ngempi yama theka mali, neyezindela laphe awusa a madoda amahlamu musukhe iqhala yo impi ephlangane.

28 Umntwana:- Usezokhuliswa nge
 nhlomphe impela enkulu azise
 abadala. Usezodlala neziye izi
 ngane. Ingane isencane iyafundiswa
 a ukuzinza pakathi kwabantu
 abadala. Kuthi umaseyelusa a
 mathole zigane izinduku zo kw
 elusa nezokuzingela izinyoni nezi
 mbiba. Kuthi umazihlangana ne
 zabanye abafana bese kudlalwa u
 (nkatha) lokweqela wona amathole
 nasezinkomeni yikoloko badlala u
 (nkatha) unkatha lundloboningi o
 ludlalwayo:-

1. Olombambo 4. olwamatshu

2. Olonfobelo 5. Olombeko

3. Olotshani 6. Olomgikhujalo

Unkatho lwenziwa umakweqelwa izi
 nkomo. Sebediniwe ukugqashana
 bese kushaywa unkatha. Uggasha
 usumunye ukhombwe amthandayo ong
 akwehluli, noma omehlulayo uThi:-

29 Ngikuggasha naziyana eziya endawe
 ni ethule uyisho, imasezhambas i
 zinkomo. Nawe uma ubuya uzogqash
 a omunye. Kuggashwananjena ku
 hlezive ndawonye. Omunye ugga
 shwanjalo angaphumuli unakeme
 hlula. Abamabayo abamgqashi
 uyazihlalela njena. Imasebedini
 miwe yilondlalo kushaywa unka
 thra. Kuzovela umfana abemunye
 athi, "Ngiyalisha olwamathe?" bonke
 sebezolandela kuyena bethi "Ngiku
 zitha" omunye athi, "Ngiku Dube" unaku
 njena othenga ukuzitha sebezoye ba
 phele bonke beshonyalo. Sekuzothra
 thra ithe limisiwe phezu kwama
 nye amathe sekugqelwa kulona, ku
 qale lona othenga ngiyalusho ku
 be njena egala ukushaya ithe e
 limisiwe. Kusuke kumise ngaba
 yini. Athi uma ethuleka kushaye
 blandelayo. Kujikijelwa ngamunye

50 Amatshe. Olishayile usephumile
 yena usezohlala abukele kuyoze ku
 sala abemunye ongalishayile nze
 na ozoyokweqela izinkomo ngoba
 usilele ukhulisa ithe elibekiwe,
 unokatha lushaywa zisemi kahle
 izinkomo ngoba liyababenzela u-
 nkatha. Umasebediniwe olwamatshhe
 bagale olunye futshu unokatha. Usezolu
 shofutshu omunye. Uma izinkomo seziz-
 ya ensimini kwawelekile kushaywa
 olomfobelo. Lelo liyaxabanisa ka
 khulu ngoba kungaze kwabonakala
 ayena olishayile. Kuyenzeka futshu
 ababili ukuba balushaye kanye ka-
 nye besebhamba bobabili bayok-
 weqela izinkomo uma ukuthi bes-
 besele bobabili. Umazingaka wa-
 mbi bayaluphinda kuzo kuphumi-
 lele omunye asilele omunye. Olotsha
 ni alinawo umfobelo, nelombeko
 alinawo umfobelo.

31

Omunye umsebenzi waba
fana unoxhongo kuthathwa zindu
ku base kuxi enzansi nazo ku
jakwe ezinye izindukwana zokubabe
leta umadebekwela kunoxhongo. Le
zinduku ziyalinganiswa zibekulu le
zokubabelela zibazincane zibezincane
lezo ezincane ziboshelwa kulezi ezinku
lu ngocingo magondana nedolo. Unoxho
ngo owo kubamba abafana umabediala.

Omunye umdalo wabafana o
wo kubukuda, kushisjwa izinkomo ku
bafana abancane, bashisjwa nomu
nye omkhulu umfana odliwa u
nkatha. Sebezulwa kuzokubuye a
ba khulu. Babukuda e mporane abase
machumwini ezizibeni ezishonayo, ko
dwa ezinye akubukudwa kuzo ngoba
zinezingwenya ziyesabeka. Abanca
ne bona babukuda kwezincane
behamba nalona ebebele naye
omkhulu ayena ayoba beka ezingozu
ni.

32 ziningi izindlela zokubekuda:-

1. ukushaya idamu
2. ukugcwila emanzini
3. ukuhlamba nangesiphundu
4. ukuhlamba ngomhlanga
5. ukuhlamba ngesigubu.

Uma umuntu esafunda idama uqhala angayi ezizibeni ezikhona yo. Kuthi angafunda afunde nokucwila phansi, ukuzi abhi uma esediniwe ukushaya idamu acwile. Ukuhlamba ukufunda muwakona. ukuhlamba kusiza uma umpula ugwele kulwa ngoba umuntu uyaphumelela ekhwele umpula. Umhlanga uqoshwa emaceleni bese ekwela phegukwawo ohlambayo abuye a wudedele umhluthule umusc phambili, abuye awubambe a fake ngaphansi kwakhe abuye wudedele. Naso isigubu kunjalo.

33

Omunye umsebenzi wabafana
 ukudla iphaphu. Kuyekuthu uma
 kuhlatsiwe emuzini keshukub
 thana amadoda. Asuke ezukudla
 ngalo, ngoba inhlako ayidla isi
 phekiwe inyama. Abafana bona
 bathatha iphaphu lako nenhlijiya
 bayenako ehlangeni ezinkomeni. Se
 kuzobuthana izigodi ngezigodi zezu
 nkomo. Kuye kuthunywe abanye
 abafana ekuseeni uma izinkomo
 zisaphumele inhlazane bahambe be
 telena izingwele zezigodi ngezigodi
 ukuthi kuzobe kudliwa iphaphu na
 nhlazane endaweni ethile. Seku
 zobuya izinkomo masishani, kwe
 ngelwe ukulingisela ukuyodla iphaphu.
 Kufana nokuya emusi
 ndweni kubantu abadala. Ba
 yaye bahlome bonke abafana, ku
 buye bonke ngoba kuyaziwa ukuthi
 kuzimpi namhlazane.

34

Sebezophatha amahawu abo ama
ncane okwikhela amagupha. Phoke
negwala liyazidela lhambe nalo
ngoba bezolishaya abakubo. Kuthi
umasezihlangene izinkomo kuzwa
kale ngezinja kugala zikhala rezilwa,
nezinkomo sezilwa nezinkunzi
sekukubi, baxobane nabafana be
bangazona izinja nezinkunzi. Kuthi
kudliwa iphaphu njena bese benezingozi
zi eziningi. Kwesinye isikhathi edwa
melane kungakadliwa iphapha lelo.
Sebezobaleka abanye bangalidlele iphaphu.
Kwesinye isikhathi abanye iphele kudliwa iphaphu. Lonake kodliwa
kanyena kuthathwa ummonya
okhohlwe inyama esi kwe entle
ziveni besewosiwa kahle uboshiwe
ndawozombili ukuba amanoni angapluumi.
Lonyama yosiwa muva se
lidliwa iphaphu nenhliziyo. Inhliziyo
idliwa izingqwele kuphela. Abanye

36

badle iphaphu. Kothi umasekupheli
 le usuvuthiwe nomunye bese uhlo-
 nywa sthini, sekuzovela umfana
 oshingo kwabakhulu enzenjalo awu-
 thathe umunye. Sebezomthelakelabontu
 abafana bamshaye. Uma engabaleka
 nga walwa nabo impela baze bamu-
 yike. Usezowudla yedwa umunye
 lona apha umfana amuthandayo yena
 nakwabancane kubenzalo. Umfana
 omnye bamshaya izingozi, noko om-
 nye alwe aze abehlule. Kuzakuthu
 umaseliphelile iphaphu sekuyogezwa
 olimele. Izinkomo ngalobusukuzikha
 liywa ngonkatha. Sekuzogathwa
 abafana abancane. Nazo ziyogwile
 ziyakabanazodwa kulwe kubenzala
 zize zibuye izinkomo ntambama ku-
 ngaphunzulwe. Kuzenzeka ukuba ch-
 nye iphaphu lidliwe kahle kungabi-
 kho umwendo, kulitshalwe ukudla
 la nokubukhuda umdeli phelile.

36

Omnye undlalo wabafana w
 kuthiya izinyoni ekusika uma
 izinkomo zidla amahlanga kakhulu
 kanti naschobo ziyathiywa izinko
~~zo~~ izinyoni, uyengama gedezi, nezi
 ntaki, nongcede, nezinye izinyoni
 Lezizinyoni zithiywa ngogibe
 ugibe lwezizwa ngomusila wenko
 nio, noma ngomusila wehashi libe
 kwe emnyango wenyoni. Okunye
 ngenomfi umakungelona ugibe.
 Isifu sona kuthiywa ngaso ekuar
 ka. Ziningike nezindlela zokuthi
 ya: 1. Isifu
 2. Ugibe
 3. Umqodi
 4. Inomfi
 5. Unoxaka

Omnye undlalo shambelana ka
 wo lona ukuzungela izinyoni na
 maphuphu azo nokuzungela zona izi
 nyamazane, nezimbiba.

37

Mungu undlalo wabafana, ngezinhlobo
 bo ngezinhlobo njengoba ezinye sengizi
 shilo. Undlalo wamanantombazane
 nabafana behlangene yiko ukugida
 ukushaya indlamu. Kuyekuthi nta
 ntaba kuculwe kushaywe indlamu,
 kanye nomgushalo. Kuye kumny
 we nezinye izingane zakomunye n
 mizi zizophikisana. Kuthalelwa e
 nkundleni yezinkomo. Omnye futhu
 undlalo wabafana namantombazane
 ne ukubekana (igcaba). Kuyaye ku
 xoshwane kuthantwana ngezandla
 Omnye uma igaleli lina izingane
 kwakuthiwa mazikhumbule zigijime
 emvuleni ukhuzi zikhule. Nebala
 zikwenze lokho, zikhulefutshi. Koku
 nye zaziphucaphucani zodwa izingane
 kanti nabedala babawdlala lomde
 alo nezingane, kufana nokuzeka
 inganekwane bezelwa. abadala
 bakhulu izalukazi.

584

38

K13/21

60

lomdlalo wokufundela indlamu ukha
 na nasezinsizweni nezintombi. Kunge
 kuthi utambama ngesonto izintombi ne
 zinsizwa kuhlangane esitsheni nga
 phezu kumkondla lapho kisha
 ywa khona indlamu. Kucithekwa
 umasekhwala kuziwe emakh
 aya. Umsebenzi wamantombazane
 ukukha amanzi, nokutheza izinku
 ni ehlazeni, nokulinda izinyoni
 emasimini kulentsheni nase ma
 beleni, nokuhlakula emasimini
 nokufunda ukwenza ukubhala ama
 phasi ikakhulu, nokwenza amavovo
 nezithebe, nezicaphu, namacansi, noku
 bukuda empuleni. Omnye uwona um
 sebenzi omkhulu ukukhelela utshwala
 nokugaya umakwenzwa utshwala.
 Okunye ukwebula (uzi) bebulala
 onina bezokwenza izintambo zoku
 luka amacasi, okunye ukusika
 umhlango empuleni bekelele onina.

39
584

K13/21 6/

Ukukhlonipha kwezingane:- Ingane
uma ibizwa umuntu ondala sebe-
la ngokukhlonipha. Ayiso ukuthi we-
umakuyindoda ithi "baba" umakuy-
yinsizwa ithi "buthu" umakungowesifa-
zane ithi "mama" komdala. Komka-
ne ithi "sisi". Umakuyamuka w-
muntu ondala ngisho zingamazi
izingane umakonahle mhlambeni
izinkomo zingene emsimini sezizoba
leka zonke ngoba uzozishaya. Kwa-
kumgakhethelwe ukuthi umntu-
na waze ashaywe uyise omzalayo.
Uma izingane zibona izinkomo zi-
ngena emsimini zingazazi zazi-
zikhupha, zizegele. Uma umuntu
ondala seela ingane imelekele-
le yayishesha imelekelele, inga-
futhi ngalo. Uma isalu-
kazi suwele amanzi sasi biza-
noma iziphu ingane sijithume-
nomakungey omunye umuzi.

Uma intombazane ihamba iya
 kude ikhamba nomfana omn
 cane ujena uyena uyoyisiza izi
 themi zabafana (izinsigwa) bensi
 zwa zazingayithinti uma sha
 mba nomfana nomamncane ngo
 bakungumnewabo, nomakunge
 yenangempela kodwa zazinghloni
 pha. Intombazane uma isigomi
 le yayihlonipha bonke abalapha
 igomikhona ayisezokubabiza ng
 amagama. Umakukhona umunt
 wasenzisi enquma eligala ngo
 (F) intombazane isizohlolipha u(F)
 njengomfana. Umkhaphelwane
 Shashi - Ingadula. Kuzakuthi
 nomam ababona abasenzisi ikho
 phozele ingababeki. Uma igavile
 yayibeka emusams ibeke phansi
 nomam ikhuluma ingababeki. Yayi
 khulungelwa emye intombazane
 ehambanayo.

Umuntuwana umasa engena endlini
 wajengeni azinge ngezungephani
 angaqoshani. Umaphuziwa n
 tlwala wajaye azinge phansi
 ngezunge. Izingane zazingahlali
 endlini lakuhluluma abadala
 Izingane zazingahlali kagogo wazo
 umazidla amasi zazingawadli
 ngokhezo. Amasi adliwa ngezandla
 awakhe ngobokudla, athete kweso
 kancete ~~afandi~~ emulomweni. A
 masi angathelwa iziko, ngoba izinko
 mo zodabuka imibele. Izintombi
 zazingawadli amasi asemuzini, ng
 sho nobisiwazi muzini zingale
 phuzi. Izinsizwa zona zingayidli
 inyamayenkukhu yasemuzini. Zi
 ntombi zazingahlali ngobontchisi
 nangotshwala. Izingane yayungwa
 mmemezi umuntu ondala. Iza
 ne yayungamumeli umuntu ondala.
 Izingane yayungamishiyeli umuntu
 ondala khudla. End. S. 584